

УДК 811.161.2:39

АТРИБУТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЯ В ГОВОРІ БАТЮКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДІАЛЕКТНИХ ЗАПИСІВ І. ВЕРХРАТСЬКОГО)

Оксана Левчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська, 1/234, 79000 Львів, Україна,
тел.: (0 322) 239 47 17*

Виявлено лексеми, які є засобами експлікації мовного образу коня як одного з компонентів української мовної картини світу в говорі батюків. Проаналізовано лексико-синтаксичне вираження атрибутивних характеристик досліджуваного зообразу у мікросвіті діалектного тексту. З'ясовано, що найчастотніші атрибутиви, які окреслюють мовну постать коня в говірковому мовленні, виражають позитивну оцінку українського народу і витворюють один із найпоетичніших та найпрекрасніших образів нашого світогляду.

Ключові слова: мовний образ, кінь, діалектний текст, атрибутивні характеристики.

Упродовж останніх десятиріч українські мовознавці акцентують увагу на діалектному мовленні як відображенні в словесній формі світогляду тієї чи іншої етнічної групи українського народу. Антропоцентричний підхід до мови зумовлює зацікавлення діалектним текстом, у якому відтворено ментальність нації, звичаї та обряди, ціннісні орієнтири народу, духовні скарби і набутки, отримані від попередніх поколінь [10, с. 3].

З цього приводу Павло Гриценко зауважує: „Діалектні тексти репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови. Свобода мовної самореалізації діалектоносія дозволяє співіснувати на паритетних засадах архаїчних та інноваційних, питомих і засвоєних елементів, узуальних для системи говірки і функціонально обмежених одиниць” [4, с. XV – XVI].

Діалектний текст – це ідеальне поле для міждисциплінарних розвідок. Особливо актуальними залишаються етнолінгвістичні та лінгвокультурологічні студії. В автентичних текстах, у яких зафіксовано говіркове мовлення, вербалізовано „різноманітні свідчення про фрагменти культури діалектоносіїв” [4, с. XIII], зокрема представників української нації. Як стверджує П. Гриценко, діалектне мовлення проливає світло на з'ясування багатьох проблем етнографії, фольклористики, вивчення історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури [5, с. 3].

У тексті можна вивчати мовну семантику граматичних категорій, лексичних і граматичних структур, значення культурних етнокодів. Ірина Кевлюк, досліджуючи проблему терміна «фразема» в етнолінгвістиці та лінгвокультурології, зазначає, що актуальною проблемою сьогодення є вивчення мовних явищ у їх взаємозалежності з людським фактором, що сприяє інтенсивному розвитку етнолінгвістики й лінгвокультурології [7, с. 250].

У діалектному тексті, на думку Галини Гримашевич, представлено код духовної культури певної етнічної групи, виражений через слово, тому діалектний текст сприяє виконанню основного завдання лінгвокультурології, яке полягає в дослідженні та описі взаємовідносин між мовою і культурою, мовою та етносом, мовою і народним менталітетом, дає підстави розкривати сутність мовного бачення світу певною лінгвокультурною групою етносу на вибраному хронологічному зрізі з урахуванням лінгвістичних та етнолінгвістичних факторів [3].

Сучасне мовознавство розрізняє концептуальну та мовну картину світу. Елементами першої є поняття (концепти), а другої – значення слова. Однак для розуміння явищ і процесів, що відбуваються саме в мовній картині, особливо важливим є ще третя складова – домовна картина світу, уявлення про всесвіт, які на протигагу поняттям не мають лінгвального вираження, але є джерелом для нього. В основі значення слова як мовного явища можуть бути не лише поняття, а й уявлення, вірування, на що звернув увагу ще О. Потебня. Наші вербально не виражені домовні уявлення створюють широкі можливості для різної інтерпретації знань про світ [8, с. 38]. Власне у діалектному мовленні надзвичайно важливим для аналізу певних лінгвальних явищ є так звані «наївні» уявлення, ментальні образи.

Мовний образ – це проекція на мову відповідного фрагмента концептуальної картини світу, вербалізована частина концепту, ментальний образ, виражений лінгвальними засобами. Об'єктом зацікавлення розвідки є мовний образ коня як окремих фрагмент народномовної картини світу батюків. Джерельною базою слугували діалектні записи Івана Верхратського [1].

До найголовніших концептів загальної картини світу належить поняття *'тваринний світ'*. Воно складається з багатьох елементів, серед яких одним із найуніверсальніших, найчастотніших образів у мовленні батюків є образ коня, який репрезентують номінації: *кінь, коник, коничейко, ворон-кінь, річняк* («кінь, який має рік від народження»), *лоша, конє, жеребя, лошац, кобила, кляча* тощо.

Мета нашої студії – опис лексем, що є засобами експлікації мовного образу коня як одного з компонентів мовної картини світу окремого діалектного простору.

Номени на позначення коня у діалектних текстах функціонують як у прямому, так і в переносному (метафоричному, символічному) значенні.

Предметом аналізу є лексико-синтаксичне вираження атрибутивних характеристик образу коня у діалектному лінгвосвіті батюків. Зміст і структура образу відповідають народному способу сприйняття світу. Це означає, що тлумачення мовного матеріалу не покликаються на наукове знання про предмет, а характеризують цей предмет адекватно до «наївного» знання з використанням усталених характеристик, а також їх оцінки, яка є невід'ємним компонентом людського пізнання світу. Усе це виявляє ті значення, які важливі для мови й народної культури.

Атрибутиви реалізують семантику 'найважливіші ознаки' коня та містять у своїй семантичній структурі відповідний оцінний елемент: позитивний чи негативний.

У досліджуваних діалектних текстах виділяємо різні мовні засоби – атрибутиви мовного образу коня, які виражають семантику: *'«портретні» характеристики* (забарвлення коня, «гардероб» зообразу, краса / потворність), *'фізичні властивості'* (стать, вік, швидкість), *'внутрішні риси'* (характер (вдача) коня, розумові здібності), *'соціальні характеристики'* (національність, належність до «свого / чужого» світу, суспільний статус, взаємозв'язки «кінь – людина»).

Створення яскравих «портретних» характеристик мовного образу коня зумовлюється, передусім, існуванням не менш вдячного «природного матеріалу».

Найважливішим елементом у створенні мовного народного «портрету» коня в діалектних текстах є його кольористична характеристика, яку найчастіше залучають до постійного означення.

У реальному житті колірна характеристика коня називається мастю. Масть коня – це пігментація волосяного покриву шкіри. Вона є однією з основних індивідуальних ознак тварини. Основними типами забарвлення коней здавна вважалися ворона, гніда, руда та сіра масті [9].

Семантику ‘забарвлення’ в досліджуваних записях виражають слова *сивий* (і похідне *сивесейкий*), *вороний* (і похідні *воронейкий*, *вороненький*), буланний (і похідне *булавний*), *гливий*, *буравожовтий*, *железносивастий*, *рижий*, *лисий*.

Часто у народному мовленні прикметники на позначення кольору не просто вказують на забарвлення коня, а мають набагато ширшу семантику. Ознака *вороний*, яка так часто функціонує в фольклорі для характеристики образу коня, слугує переважно для естетизації народного мовлення. Епітети *вороний*, *вороненький*, *воронейкий* настільки узвичаїлися в ліричних текстах, що не сприймаються як барва, а є невід’ємною частиною народнопоетичного зображення. Хоча дослідники символіки чорного кольору (а вороний – це „чорний із синюватим полиском”) в українському народному мисленні стверджують, що ця барва має переважно негативне символічне навантаження [6, с. 117], вороний кінь – це один із найпрекрасніших образів українського фольклору. Прикметники *вороний*, *вороненький*, *воронейкий* виражають значення ‘супутник, вірний друг та порадник козака’ (*Господар молоденький, Під ним кінь вороненький* [с. 230]¹; *Ой маєш ти мій синочку коня вороного, Виведи си зо стаєнки, розмов се до нього* [с. 157]; *Ой конику воронейкий чос так задумау се Нема моїй дівчиночки, що я в ній кохау се* [с. 154]).

В окремому пісенному контексті функціонує лексема *лисий*. Місяць в українській народній загадці – це лисий кінь: «*Лисий кінь у ворота загляда*» [11, с. 637]. Лисиною в коней та корів у народі називають білу (світлу) подовгувату пляму на голові. У ліричних творах ця характеристика має абсолютно інше символічне навантаження, аніж у загадках. *Лисий кінь у залізних пугах* символізує рекрута. Ознака, яка виражає особливість забарвлення коня, накладається на образ парубка, якого перед призовом стригли налісо: *Лисий коню, лисий коню, а зельзні пуга, як наважу, дівку зраджу, а сам за рекрута* [с. 187].

Серед кольірних ознак образу коня в записях І. Верхратського знаходимо й епітет *рижий*. В аналізованих текстах рижий кінь має значення перевізника, медіатора між світами. Це частково підтверджує дещо гіперболізовану думку В. Войтовича про те, що «червоний кінь уособлює вогонь і переносить душі небіжчиків у вирій» [2, с. 525]. Навіть у ліричних піснях ознака *рижий* вказує на коня, який хоча й не перевозить у «той» світ, але сповіщає рідних про загибель: *Бігай, бігай рижий коню, бігай до дому, не вповідай рижий коню, що-м се утопу, но вповідай рижий коню, що-м се ужену* [с. 142].

Прикметно, що в діалектних записях говору батюків не виявлено атрибутива *білий* на позначення масті коня. Ознака *білий* вказує лише на кінські копита і функціонує в тексті з еротичним мотивом: *Не самая, молодая калину-м ломала, Ломав милий, чорнобривий, а я пригинала. Сивий кінь, сивий кінь, а білі копита, А до моїй милейкої дорожейка бита* [с. 208].

¹ Тут і далі приклади подаємо за виданням Верхратський І. Говір батюків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1912. – Т. XV. – 308 с., вказуючи у дужках лише номер сторінки. Тексти ілюстративного матеріалу записуємо за правописом джерела.

Поодинокі пісенні твори містять мовні характеристики зовнішнього вигляду коня з негативним оцінним компонентом. У тексті жартівливої пісні натрапляємо на ознаку **‘некрасивий, з тілесними аномаліями’**, виражену номеном *безногий*: *Піду я в чисте поле, А там батько хрущем воре, Комарами волочив, На полудне не спочив. Кобилою безногою, Коровою безрогою* [с. 183].

Все ж більшість наведених мовних засобів на позначення «портретних» якостей коня містять позитивний оцінний компонент. Оскільки, за народною категоризацією світу, мовне вираження мають лише найважливіші явища дійсності, то можна сказати, що наявність таких характеристик для мовного образу коня виражають значення **‘найкрасивіший, найкращий з-поміж інших тварин цього виду’**.

Серед фізичних властивостей коня, які мають мовне вираження в текстах І. Верхратського, виявлено ознаки **‘стать’**, **‘вік’**, **‘швидкість’**.

Ознака **‘стать’** рідко актуалізується в народному мовленні щодо образу коня. Частіше лексеми *кінь* і *кобила*, окрім значення статі тварини, виражають оцінну характеристику самого образу, наприклад: *Дав він їйі поклонець з коня вороного, Она єму хустиночку зо срібла самого* [с. 141] і *Сьдай сину на сиву кобилу; Тькай сину в зелену дубину* [с. 124].

На ознаку **‘вік’** натрапляємо лише в жартівливих пісенних творах. Значення **‘фізична недолугість, старість’** виражається лексемою *здохлий*: *Ой ішов я дорогою, дівчина мак сьє, Я її казав: добрий вечір, а вона ся сьміє. Бодай ти ся засьміяла во зі всього миру, Бодай тебе обсадили як здохлу кобилу* [с. 215].

Поняття **‘швидкість’** у записах І. Верхратського виражене лексемою *летом* (*Летом, коники, летом, буде горілка з медом* [с. 229]) та словосполученням *штурма кіньми гонет* (*А за милім штурма кіньми гонет, А милейкій у всьї дзвони дзвонет* [с. 124]).

Кінь у народному мовленні часто персоніфікована істота, наділена людськими рисами характеру, настроєвими особливостями, психічними та психофізіологічними якостями.

Настрій тварини виявляється семами **‘веселий’**, що міститься у слові *рад* (*Коніку мій, чи ти тому рад, що ми будем покедати яблониовий сад* [с. 126]), та **‘сумний’**, яку реалізує слово *задумати се* (*Ой коніку воронейкій, чос так задумаю се, нема моїї дівчиночки, що я в ньїї кохаю се* [с. 154]).

У словосполученні *на підсіню землю друт* реалізується ознака **‘норовливий’**: *Вставай, вставай мій милейкій, бо вже твоїї часи йдуть, Коньї твоїї воронїїї на підсіню землю друт* [с. 174].

Негативний оцінний компонент містить сема **‘неслухняний’**, наявна в лексемі *дручковий* (Биче коня, бичем коня, того *дручкового*, ой чем він ся не тримає гостинця твердого [с. 166]), та в ширшому контексті: *Ой веду коня до води, кінь не хоче пити, Ой махає головою, хоче ня забити* [с. 166].

Кінь у фольклорі українського народу – персонаж, який бере активну участь у суспільному житті або особисто, або разом із своїм вершником, тому для нього типовими є й соціальні характеристики.

Серед вміщених у праці І.Верхратського «Говір батюків» фольклорних записів цікавою є «Казка про золотого пташка» [с. 94-98], де образ коня одразу є виявляє свою амбівалентну природу, значення **‘свій’** – **‘чужий’**. Тварина, народжена в один день з головним героєм, стає йому вірним товаришем та чарівним помічником (допомагає здобути золоте пір’я, золотого пташка, золоту клітку і золоту панну) і, водночас, кінь розумніший, кмітливіший, аніж господар, він дає поради, і лише завдяки коневі головний герой

залишається живим (з-під ребра кінь дістає залізного прута, за допомогою якого герой робить посеред моря дорогу, молоко, яке кипить, перетворює в омолоджувальну воду), здобуває кохану і стає паном. Це вказує на приналежність коня до світу людей, незважаючи на фантастичні нашарування (кінь розмовляє, робить чуда). У мовленні батюків такий кінь отримує означення *красний* [с. 96]. Але у тому ж записі, ми натрапляємо на коня, що є представником іншого світу, потойбіччя. *Мо́рський* кінь [с. 97] з'являється у незвичному, часом ворожому для «сухопутного» українця просторі – серед моря. *Морський* кінь не розмовляє і виконує тільки вказівки героєвого коня. Словесної взаємодії між людиною та конем з потойбіччя немає. Опозиція *красний* кінь – *морський* кінь виявляється тільки через присутність людини. В іншому випадку можна було б говорити, що обидві тварини – це тільки амбівалентні вияви одного образу.

Соціалізація коня виявляється і в межах товарно-грошових стосунків між людьми. В проаналізованих текстах кінь – це одна із найбільших цінностей господаря. Семантика *'вартісний, ціннісний'* найяскравіше реалізується в словосполученні *о сто корон дорожчий кінь* [с. 82].

Оскільки кінь – це все, що є вартісного у козака, господар використовує його, як винагороду за певні блага для себе. Значення *'винагорода'* виявляється у ширших контекстах: *Ой заграй ми музичейко, заграй ми музика, А як я та не заплачу, возьмеш ми коника* [с. 166]; *Що я собі загадаю, тоє я си вчиню, Продам коня вороного, куплю си дівчину* [с. 212].

Проаналізований матеріал у підсумку показує, що позитивні конотації образу коня в говорі батюків виразно переважають. Він виступає передусім як тварина велика, сильна, потужна, яка швидко рухається, і відповідно до цього асоціюється зі здоров'ям, інтенсивністю. Лексема *кінь* позначає також цінність, високу винагороду. Номені *кобила, кляча* можуть позначати такі негативні риси, як лінощі, розумова обмеженість, розгубленість. Кобила співвідноситься із тілесними аномаліями, фізичною недолугістю, кляча – зі старістю. Все ж атрибутивні характеристики коня, виявлені в записях говіркового мовлення батюків, містять позитивну оцінку й витворюють один із найпрекрасніших лінгвальних образів української словесності.

1. *Верхратський І.* Говір батюків / Іван Верхратський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1912. – Т. XV.

2. *Войтович В.* Українська міфологія / Валерій Войтович. – Київ: Либідь, 2005.

3. *Гримашевич Г. І.* Діалектний текст як лінгвокультурний феномен / Г. І. Гримашевич // Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/21329/1/Hrymashevych_stattya.pdf

4. *Гриценко П. Ю.* Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії: [передм.] / П. Ю. Гриценко // Українські говори Румунії / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. – С. I–XVI.

1. *Гриценко П. Ю.* Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – Київ: Наук. думка, 1990.

2. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – Київ: Довіра, 2006.

3. *Кевлюк І. В.* Термін «фразема» в етнолінгвістиці та лінгвокультурології / І. В. Кевлюк // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: Збірник наукових праць / За заг. ред. Ж. В. Колоїз. – Вип. 6. – Кривий Ріг: КДПУ, 2011. – С. 249–254.

4. *Лисиченко Л. А.* Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–41.

5. Масть коня. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Руснак Н. О. Діалектний текст: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти / Наталя Олександрівна Грицак / Автореф. ... канд. філол. наук. за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Київ, 2011.
7. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. – Київ : Либідь, 1993.

Стаття надійшла до редколегії 18. 05. 2017

доопрацьована 20. 06. 2017

прийнята до друку 25. 08. 2017

**ATTRIBUTIVE CHARACTERISTICS OF A HORSE IN THE SUB-DIALECT OF BATIUKS
(BASED ON THE MATERIALS OF DIALECT RECORDS BY I. VERKHRATSKYI)**

Oksana Levchuk

*Ivan Franko National University of Lviv
The Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., 79001 Lviv, Ukraine,
phone: (0 322) 239 47 17*

The study applies anthropocentric approach to language that stipulates interest in the dialectal text that reflects nation mentality. It is proved that sub-dialect represents the code of spiritual culture of a certain ethnic group expressed in words, therefore dialectal text contributes to the key task of language and culture studies, that being research and description of interrelationships between language and culture, language and ethnos, language and folk outlook.

The notion 'animal world' consists of many elements among which one of the most universal and widespread images in batiuks' sub-dialect is the image of a horse represented by nominations: *кінь, коник, коничейко, ворон-кінь, річняк* ('one-year old horse'), *лоша, конє, жереб'я, лошака, кобила, кляча*, etc.

The subject of analysis is lexical and syntactic expression of attributive characteristics of the horse image in dialect lingual world of batiuks. The contents and structure of the image reflect folk understanding of the world. It means that interpreting of the linguistic material in this study is not based on the scientific knowledge about the subject but characterizes this subject according to the «naive» knowledge using established characteristics, as well as their evaluation, which is an inseparable component of human cognition. It allows to identify those meanings which are important for language and folk culture.

The attributes actualize the meaning of 'the most important features' of a horse and their semantic structure includes the corresponding evaluative element: positive or negative.

In dialectal text under study different linguistic means are distinguished – attributes of the image of a horse expressing the following semantics: '«*portrait*» characteristics' (the colour of a horse, «wardrobe» of the zooimage, beauty / ugliness), 'physical characteristics' (sex, age, speed), 'traits' (character (nature) of a horse, mental abilities), 'social characteristics' (nationality, belonging to «our / their» world, social status, relationships «horse – person»).

Analysis of lexical and syntactic expression of attributive characteristics of the zooimage under study within the micro world of a dialectal text revealed that the most frequent attributes describing the lingual image of a horse in the sub-dialect of batiuks express positive evaluation of the Ukrainian people and form one of the most poetic and beautiful lingual images of our world outlook.

Key words: lingual image, horse, dialectal text, sub-dialect of batiuks, attributive characteristics.